

GRECHIXADOSHLAR OILASINING TORONDOSHLAR TURKUMI VAKILI QIZIL TASMA (POLYGONUM AVICULARE) O'SIMLIGINING BOTANIK TAVSIFI VA O'ZIGA XOS DORIVORLIK XUSUSIYATLARI

Rustamova Sadbarxon Ravshanbek qizi

Farg'ona Davlat Universiteti Dorivor o'simliklarni yetishtirish va qayta
ishlash texnologiyasi yo'nalishi 3-bosqich talabasi,
sadbarxonrustamova@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6027835>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-dekabr 2021

Ma'qullandi: 15-yanvar 2022

Chop etildi: 5-fevral 2022

KALIT SO'ZLAR

Qizil tasma, grechixadoshlar, torondoshlar, uch qirrali meva, gulkosacha, biologik faol moddalar, flavanoidlar, dorivorlik xususiyatlari.

ANNOTATSIYA

Torondoshlar turkumi vakili hisoblangan qizil tasma o'simligini yer yuzida hamma mintaqalarda uchratishimiz mumkin. Ularning barchasi o'zining morfologik tuzilishi dorivorlik xususiyati va amaliy ahamiyati turlicha ekanligi bilan farq qiladi. Qizil tasma(P.aviculare) o'simligi daryolar, yo'l yoqalari, asosan zich tuproqlarda tarqalgan bo'lib, begona o't sifatida o'sadi. Iyuldan kech kuzgacha gullab meva tugadi. Ushbu maqolada o'simlikning o'ziga xos dorivorlik xususiyatlari, kimyoviy tarkibi biologik faol moddalar haqida keltirilgan.

Qizil tasma (Polygonum aviculare) o'simligi grechixadoshlar (polygonaceae) oilasiga mansub bo'lib, bu oilaga 40 turkum 900 tur kiradi. Bu oilaning vakillari ko'pincha o'tsimon, butasimon va lianasimon o'simliklar bo'lib, ba'zan tropik mamlakatlarda daraxtsimon vakillarini ham uchratish mumkin. Barglari oddiy, ikkita pardasimonli yon bargchalari birikib, o'sib naycha hosil qiladi. Gullari aktinomorf, ikki yoki ayrim jinsli bo'lib, bir yoki ikki uyildir. Gul qo'rg'oni oddiy, uchta, beshta, oltita gul qo'rg'on barglari bo'ladi. Changchilari 5,8 va 9 ta. Urug'chisi bitta, 2, 3 yoki 4 ta meva bargchasining birikib o'sishidan hosil bo'ladi. Mavasi uch qirrali yong'oqcha. Grechixadoshlar (Polygonaceae) oilasiga kiruvchi turkumlardan biri bu Toron (Polygonum) turkumidir.

Toron turkumi (Polygonum) – turkum nomi “yunon” tilidan olingan bo'lib “pois” – ko'p, “gony” – bo'g'in “ko'p bo'g'inli” degan

ma'noni anglatadi. Bu turkum vakillari poyasi tik, yer bag'irlab yoki chirmashib o'sadigan naychali, barglari butun, bir yillik, ko'p yillik, ba'zan butacha o'simliklardir. O'simlik poyasi qator tugunlardan iborat bo'lib, oraliqida bo'g'inlar joylashgan. Ularning gullari ikki jinsli, barg qo'ltig'idan chiqqan, poyaning uchidagi shingil yoki ro'vaksimon to'pgulda yeg'ilgan. Gulqo'rg'on bargchalari doirada beshtadan bo'lib ko'rinsa xam aslida sipiral bo'lib joylashgan, chunki bu avlodda uchlik tipidagi gulqo'rg'onlarning asta-sekin beshlik tipdagi gulqo'rg'onlarga o'tishi kuzatiladi. Urug'chisi 5-8 ta, changchisi 2 yoki 3 meva bargchalidir. Mevasi uch qirrali, gulqo'rg'on bilan o'ralgan yong'oqchadir. Bu turkumga kiruvchi vakillaridan biri qizil tasma (polygonum aviculare) o'simligi turidir.

Qizil tasma (P. aviculare) o'simligi – tur nomi “avicularis” - o'simlik urug'i qushlarga

don bo'lgani nazarda tutilib shunday atalgan. Yer yuzida keng tarqalgan bo'lib, asosan bir yillik o't o'simlik hayotiy shakliga ega. Deyarli barcha mintaqalarda uchratish mumkin. Faqatgina Arktikada va Antarktidada uchramaydi. O'zbekiston Respublikasi florasida bu turning 45 turini uchratish mumkin. O'zbekiston hududida Toshkent, Andijon, Farg'ona, Jizzax, Sirdaryo, Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo va Surxandaryo viloyatlarida tarqalgan. Qizil tasma (P.aviculara) o'simligi nam tuproqlarda, soya-salqin joylarda o'sishga moslashibgina qolmay balki ular quyosh nuri to'g'ridan-to'g'ri tushadigan quyoshli joylarda ham bemalol o'sadi. Qizil tasma (P. aviculara) o'simligi daryolar bo'yida, yo'l yoqalarida, hovlilarda, cho'l mintaqalarida, quruq yaylov mintaqalarida va qolgan mintaqalarda ham keng tarqalgan. Antropogen ta'sirlarga juda chidamli o'simlik. Bu o'simlik asosan zich tuproqlarda va kamdan-kam bo'shashgan tuproqlarda o'sadi. Qizil tasma (P.aviculara) o'simligi odatda uzluksiz kichik chakalakzorlarni hosil qilib ba'zi hollarda ekin maydonlariga jiddiy zarar keltiradi. O'simlikning poyasi ingichka, ko'pincha yer bag'irlab, ba'zan ko'tarilib o'sadigan shoxli poyaga ega. Asosan hayotiy shakli bir yillik o't-o'simlik hisoblanadi. Poyasining uzunligi 20-90 smga yetadi. Ildizi o'q ildiz tizimli, oqish sarg'ish rangda bo'ladi. Ildiz barglari ellipsimon yoki old nayzali, uzunligi 5 smli va kengligi 0.7-1.5 sm, dumaloq yoki silliq qirrali bo'ladi. Bargi cho'ziq lansetsimon, to'mtoq uchli, tekis qirrali bo'lib, poyada bandi bilan ketma - ket o'rnashgan. Bargining ranggi yashil, kumushrang bo'lib 5 - 10 tomirli, ularni uzunligi 1-5 mmgacha yetishi mumkin. Gullari ko'rimsiz aktinomorf ikki jinsli barg qo'ltig'ida ikkita ba'zan beshtagacha bo'lib joylashgan va poyasining uchidagi gullari shingil hosil

qilib, to'pgulda kichik oddiy 5 a'zoli bo'lib joylashgan. Qizil tasma (P.aviculara) o'simligining gullari mayda oqish, ko'kimtir, pushti rangda bo'lib iyuldan kech kuzgacha gullashda davom etadi. Mevasi gulqo'rg'oniga o'ralib turadigan qora va to'q jigarrang vertikal tushgan chiziqlardan iborat uch qirrali yong'oqcha. Mevasining bo'yi 3-mm, eni esa 1.7 mm gacha bo'lib sentabrning oxiri va noyabrning boshigacha pishib yetiladi. Qizil tasma (P.aviculare) o'simligi dorivor o'simlik sifatida, yem - hashak va maysazor sifatida ekib o'stiriladi. Ba'zi davlatlarni aholisi orasida oziq-ovaqat sanotida foydalaniladi. Qizil tasma (P.aviculara) o'simligi urug'larining hayotchangligi 5 yilgacha davom etadi. Unib chiqishi uchun +1 +2 C harorati yetadi. **Kimyoviy tarkibi:** Tarkibida biologik faol moddalar taninlar (0.19%), flavanoidlar (avikulyarin, meritsin, kamferol), efir moyi, oshlovchi moddalar, kumarinlar, saponinlar (57-450 mg), karotin (quruq barglarida 4.9 mg % gacha), pektin, antraglikozidlar, shilimshiq moddalar, kremniy kislotasi birikmalari, askorbin kislotasi, organik kislota birikmalari, polisaxarid kompleksi, C, K vitaminlari, mikro va makro elementlari (temir, magniy, kadmiy, ruh) va boshqa moddalardan iborat.

Mahsulotni yig'ish tartibi: Tabobatda, farmasevtika sanoatida o'simlikning xamma qismlari ishlatiladi. Bu shifobaxsh o'simlikni quruq ob-havo sharoitida, endigina gullaganda yeg'ib olinadi. Chunki gullash davri tugagandan so'ng o'simlikning poyalari qattiqlashib qoladi. O'simlikni yeg'ib olishda bir necha talablarga rioya qilish kerak. O'simlikni transport harakatlanadigan yo'l yoqasidan, changli yo'llardan, shovqin joylardan, zavod va fabrikalarni oldidan yeg'ish umuman tavsiya etilmaydi. Sababi bunday

hududlarning havosida turli xil gazlar bo'lganligi sababli o'simlikning dorivorlik xususiyatlariga zarar keltiradi. Eng yaxshisi ularni o'rmonlar, dalalar, daryo bo'ylari, qirg'oq bo'ylaridan yeg'ib olish ma'qulroqdir. Yeg'ib olingan tayyor mahsulot ventilyatsiyali xonalarda qurutiladi. Tayyor xom-ashyoni uch yilgacha saqlash mumkin.

Ishlatilishi: Qizil tasma (P. aviculare) o'simligi siydik va gijja haydovchi dori vositasi sifatida, siydik yo'llaridagi yallig'lanishlarni oldini olishda hamda buyrak va buyrak – tosh kasalliklarida davo sifatida qo'llaniladi. Shu bilan birga siydikdagi ortiqcha natriy va xlor ionlarini chiqarib yuboradi. Bundan tashqari buyrakdagi filtratsiyani oshiradi reabsorbsiyani kamaytiradi. Bachadonni qisqarishini ta'minlab yallig'lanishiga qarshi antitoksik ta'sir qiladi. Jinsiy a'zolarining surunkali yallig'lanish kasalliklarida yaxshi samara beradi. -

Og'iz bo'shlig'i yallig'lanishda, stomatitda, tish go'shti kasalliklarida davolovchi vosita hisoblanadi. Me'da –ichak yo'llarini funksional holatini yaxshilaydi, shilliq pardalarni tirnash xususiyatini beruvchi omillardan himoya qiladi. Shu bilan birga ichakda so'rilish jarayonini normallashtiradi.

- Jigar va o't yo'llarida xoleretik (jigar hujayralarida safro ishlab chiqarishni oshiradi) ta'sir ko'rsatadi Metabolizmni yaxshilaydi suv-tuz balansini normallashtirib tiklaydi.

- Qon tomiri devorlarini o'tkazuvchanligini pasaytiradi, qon ivishini kuchaytiradi. Qon ketishini to'xtatadi.

-Yurak nevrozi, taxikardiyada (yurak tez urushi), poliartrit (bo'g'imlarni yallig'lanishi), sil, bronxit, bronxial astma, ko'k – yo'tal, bezgak, shamollash va yuqori nafas yo'llarini yallig'lanish kasalliklarini

davolashda samarali foyda beradi. - Qizil tasma(P. aviculare) o'simligi surunkalik kasalliklar uchun juda samarali vosita hisoblandi chunki u tanadagi keraksiz suyuqliklarni va toksinlarni chiqarib tashlashni tezlashtiradi, buning sababi uning tarkibidagi kremniy kislotasi tuzlarining borligidadur.

Xalq tabobatida Qizil tasma(P. aviculare) o'simligidan tayyorlangan qaynatmalari ich ketishida ichni qotirish, damlamalari esa quvvatga kirgazuvchi ya'ni endigina kasallikdan oyoqqa turgan bemorlarga dori sifatida ichish tavsiya etiladi. Shuningdek tana haroratini pasaytiruvchi, qon ketishini to'xtatuvchi, siydik haydovchi va gijja tushuruvchi vosita sifatida buyuriladi. Temiratki kasalligida va bolalar badaniga turli toshma toshganda shu o'tdan vanna qilish tavsiya etiladi. Yangi terilgan va qurutilmagan o'tni yanchib yara, chipqon, temiratki va jarohatlar ustiga qo'yib bog'lanadi. Qizil tasma o'simligini barglari sezilarli darajada fitonsid xossasiga ega bo'lib undan tayyorlangan suvli ekstrakt mikroblarga qarshi antimikrobiyal ta'sir ko'rsatib shu bilan birgalikda antibakterial xususiyati ham bor.

Tibbiyotda Qizil tasma (P.aviculare) o'simligining preparatidan(parashok, kukun, tabletka holidagi), me'da faoliyatini yallig'lanishi (gastirit), me'da – ichak trakti, o'n ikki barmoq ichakning yallig'lanishi (duodenit) va yarasini davolashda ishlatiladi.

Siydik yo'llari operatsiyalaridan keyin relapslarni oldini olishda urolitiyoz bo'lsa yo'qotishga yordam beradi. Bundan tashqari bachadon miyomasini yo'q qilishda, balog'atga yetmagan ayollarda gipermenoreya holatini qisqarishiga yordam beradi. Qizil tasma (P. aviculare) o'simlikning suv va sipirdan tayyorlangan ekstraktlari qon bosimini pasaytirib, qon

ivishini tezlashtiradi. O'simlikning "Galen" pereparatlaridan jigar, buyrak, qovuq kasalliklarida, siydik-tosh va o't-tosh kasalligida, podagra, poliartritda qo'llaniladi.

Zamonaviy tibbiyotda Qizil tasma (P. aviculare) o'simligining urug'i bepustlikda samarali vosita ekanligi aniqlandi. O'simlik urug'i tuxumdonlarni ishini faollashtirib yallig'lanishini butunlay ketkazadi va homilani o'sishiga yaxshi rivojlanishiga yordam beradi.

Yer yuzi bo'yicha tutgan o'rni; Qizil tasma (P. aviculare) o'simligidan deyarli butun dunyo tabobatida keng foydalanadi masalan: Xitoyda-qaynatma va damlamasi organizmni quvvatga kirgazuvchi sifatida. Tibet tabobatida seroz, qon ketishida, septikopiyemiyalarda ishlatiladi. Yevropa mamalakatlarida ekstrakti va damlamasi yallig'lanishni oldini olishda, siydik haydovchi, silda, gipertonik kasalliklarida qo'llaniladi. O'rta Osiyoda esa o'simlik qurutilib, charchagan paytda tamaki qilib chekiladi.

Qizil tasma (P. aviculare) o'simligidan Kosmetologiyada ham foydalaniladi. Undan kosmetik lasyonlar, niqoblar, kompresslar tayyorlanadi. Lasyonlar niqoblar va kompresslar quruqlashib ketgan terini namlantiradi va oziqlantiradi. Bundan tashqari qizil tasma (P. aviculare) o'simligidan tayyorlab olinadigan o'simlik toniklari mavjud. Bu toniklar yoshartiruvchi xususiyatga ega. Bulardan foydalangan terida metabolik jarayonlar yaxshilanadi, teridagi tirnalishlarni tez fursatda ketkazib, quruqlashgan va yorilgan terini kamaytirib uni namlantiradi, yumshatadi. Qizil tasma (P. aviculare) o'simligi sochlarni parvarish qilishda ham foydali bo'lib, qaynatib tayyorlangan o'simlik suvidan muntazam ravishda sochni chayib yuvish buyuriladi. Natijada soch follikulalarini

mustahkamlaydi va soch to'kilishini oldini oladi.

Dori tayyorlash va ishlatish: O'simlik og'iz orqali bemalol is'temol qilinishi mumkin, qaynatma holida, kapsula holatida, ekstrakt holatida. Asosan yeg'ma choylar tarkibiga kiradi.

1) Qizil tasma (P. aviculare) o'tidan 15gr (uch osh qoshiq) miqdorida olib sirlangan idishga solinadi va ustidan qaynab turgan 200 ml – 1 stakan suv solinadi va idish qopqog'i berkitilib, boshqa idishda qaynab turgan suv ustidan 15 daqiqa qaynatiladi. Keyin undan olinib, xona haroratida sovutiladi, suzgichdan o'tkazilib, siqib olinadi. Olingan damlama ustiga qaynagan suv qo'shib, hajmi 200-ml gacha yetkaziladi va bu damlama buyrak, qovuq toshlariga qarshi ovqatdan oldin 1-2 stakandan kuniga 2-3 mawal ichiladi.

2) Qizil tasma o'simligidan 500 grammini 4 litr suvda, 15 daqiqa mil- mil qaynatib, qaynatmasini 15 kun 3 mahal 3osh qoshiqdan och holda parhezi bilan ichilsa, ich ketishini qoldirish, ichak kasalliklari, qorin og'rig'i va ichak yaralariga foyda qiladi.

3) Qaynatmasi qon ketish, ayniqsa bachadondan qon ketishida, kamqonlik, o'pka kasalliklarida, ko'k yo'tal kasalliklarida 20 kun 2 mahal 2 osh qoshiqdan parhezi bilan ichilsa tuzaladi.

4) Bundan tashqari qizil tasma qaynatmasini 10 kun 3 mahal parhezi bilan ichilsa jigar, buyrak kasalliklarini tuzatadi.

5) Qaynatmasidan 15kun 3mahal och qoringa 50 gramdan ichilsa siydik yo'li, o't yo'idagi toshlarni bo'g'im og'rig'i va poliartritid kasalligidan bemalol halos bo'ladi.

6) Temiratkida, bolalarda toshma toshganda 10 kun 3 mahal 25 daqiqadan o'simlik solinib qaynatilgan suvida vanna qilinsa tuzaladi.

7) O'simlikni qaynatmasidan 20 kun 3 mahal 50 grammdan ichilsa jigar so'lishi (serroz)da davolaydi.

8)Teng qisimlarda olingan sariq choy, savrinjon, qoncho'p, qayin kurtaklari, moychechak, tirnoqgul, zira gullaridan tayyorlangan yig'maning uch choy qoshig'i ustiga 3 stakan suv quyilib, 10-15 daqiqa qaynatiladi keyin suzib olinadi. O't-toshi kasalliklarida (kalkuliyoz, xolestit), tepatoxolestit kasalliklarida 1-2 oy davomida ovqatdan 1-soat oldin yarim stakandan 3 mahal ichiladi.

Quyidagi preparatlarni homilador ayollar iste'mol qilish tavsiya etilmaydi. Shuningdek qon ivishi kuchayganlarga trombozli , tromboflebitli kasalliklarga chalinganlarga, yurak huruji borlar va insult

kasalligiga chalingan insonlarga tavsiya etilmaydi va qabul qilishlari taqiqlanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak Qizil tasma o'simligi yer yuzida keng tarqalgan bo'lib, xususan bizning yurtimizda ham keng tarqalgan. Bu turkum vakillarining inson hayotida ro'li katta ekanligini hisobga olib undan to'g'ri foydalanish va farmasevtika sanoatida foydali dori-darmon ishlab chiqarishni keng yo'lga qo'yishimiz kerak bo'ladi. Avvalambor biz bu turkum va turlarni vakillarini morfologik anotomik xususiyatlarini, tarqalgan joylarini, o'sish sharoitlarini, atrofga moslashish omillarini, ularning foydali va zararli taraflarini aniq va chuqur bilishimiz kerek. Lekin bu turkum vakillarini zararidan ko'p foydali taraflari mavjud.